

***Վահագն Մարգարի Մնացականյան***

*Հայցորդ*

*ՀԵՀ, Իրավագիտության ամբիոն*

[Vahagnmnatsakanyan200@gmail.am](mailto:Vahagnmnatsakanyan200@gmail.am)

***Անփոփագիր***

Հոդվածը նվիրված է բնապահպանական իրավական քաղաքականության հասկացության ձևավորման հիմքերի, միջազգային փաստաթղթերում ամրագրված բնապահպանական սկզբունքների վերլուծությանը, շրջակա միջավայրի պահպանության և կայուն զարգացման գործընթացի ձևավորմանը: Վերլուծվել են մի շարք միջազգային փաստաթղթեր, որտեղ ամրագրված են շրջակա միջավայրի պահպանության հիմնական ուղղությունները, բնապահպանական աղետի ներկայիս խնդիրները, դրանց կանխմանն ուղղված հիմնական ուղղությունները: Օբյեկտիվ հատկանիշներից ելնելով դիտարկվել է պետության կողմից բնապահպանական քաղաքականության մշակումն ու իրացումը, մարդու բնապահպանական իրավունքի առաջացման հիմքերը՝ ելնելով ընդունված միջազգային բնապահպանական սկզբունքներից, ինչպես նաև ուսումնասիրվել են դրանց առնչվող տեսական-իրավական բնույթի այլ հարցադրումներ: Կատարված վերլուծության արդյունքում տրվել է պետության բնապահպանական քաղաքականության սահմանումը, որպես հասարակության և բնության միջև հարաբերությունների կարգավորմանն ուղղված պետական մարմինների և այլ ինստիտուցիոնալ կառույցների նպատակային գործունեություն: Մեկնաբանվել է պետության բնապահպանական իրավական քաղաքականությունը որպես պետական բնապահպանական քաղաքականության նպատակներին հասնելու համար իրավական մեխանիզմների ամբողջություն, վերլուծվել է բնական պաշարների սեփականության, բնօգտագործման, շրջակա միջավայրի պաշտպանության ընթացքում իրավական գործընթացների կանոնակարգման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի պաշտպանության իրավախախտումների համար համապատասխան պատասխանատվության ենթարկելու իրավակարգավորումները: Մարդու մասնակցության իրավունքը շրջակա միջավայրի պաշտպանությանը և դրանց մեխանիզմների մշակմանը:

***Հիմնաբառեր.*** Էկոլոգիա, բնապահպանություն, շրջակա միջավայր, բնապահպանական քաղաքականություն, բնապահպանական քաղաքականության սկզբունքներ, բնապահպանական իրավունք, իրավական բնութագրիչներ:

**Ներածություն**

Հոդվածում հետազոտվող հիմնախնդրի **արդիականությունը** կայանում է նրանում, որ կայուն զարգացումը, կյանքի բարձր որակը և հանրային առողջությունը Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ապահովման գերակա նպատակներ են, որոնց կարելի է հասնել միայն բնական համակարգերի պահպանման և համապատասխան շրջակա միջավայրի վիճակի պահպանման միջոցով:

**Օբյեկտը**՝ պետության բնապահպանական քաղաքականության սահմանումը:

**Առարկան**՝ շրջակա միջավայրի իրավական քաղաքականության առաջնահերթությունները:

**Նպատակը**՝ ձևակերպել շրջակա միջավայրի իրավական քաղաքականության հայեցակարգը:

Էկոլոգիա (բնապահպանություն) տերմինն առաջացել է հունական *էկոս* բառից, որը նշանակում է տուն, բնակատեղի, բնակության վայր, իսկ տեղեկատվական գրականության մեջ սահմանվում է որպես «գիտություն, որն ուսումնասիրում է օրգանիզմների փոխհարաբերությունները միմյանց և շրջակա միջավայրի գործոնների նկատմամբ» [Новый энциклопедический словарь, 1389], «գիտություն, որն ուսումնասիրում է կենդանական ու բուսական մարմինների և նրանց շրջապատող միջավայրի փոխհարաբերությունները» [Ожегов, 903]:

Տասնիններորդ դարի կեսերին Հեգելի կողմից առաջարկված այս տերմինը ենթարկվել է էական փոփոխությունների և այսօր արտացոլում է հասարակության և բնության փոխազդեցության օրինաչափությունները:

Ժամանակակից պայմաններում այս օրինաչափությունների դրսևորումներից մեկը գլոբալ էկոլոգիական ճգնաժամն է՝ հասարակության հետարդյունաբերական զարգացման փուլ անցնելու համատեքստում, որը մարդու և բնության միասնության մասին պարզ ճշմարտությունը դարձրել է մարդկային կյանքի հրամայական:

Այսօր գիտության և տեխնոլոգիայի, հասարակական հարաբերությունների և արտադրության, մշակույթի և հասարակական կյանքի այլ ոլորտների բնապահպանականացումը դարձել է իրականություն՝ ձեռք բերելով ավելի ու ավելի մեծ չափեր: Մոլորակի վրա մարդու գոյությանը սպառնող բնապահպանական ճգնաժամը շրջակա միջավայրի բարեկեցության հարցերը դարձնում է ոչ միայն արդիական, այլև սոցիալական զարգացման մեջ գերիշխող գործոն: Հետևաբար, ժամանակակից պետությունների կյանքում բնապահպանական քաղաքականությունը ձեռք է բերում հատուկ նշանակություն՝ ուղղված շրջակա միջավայրի պաշտպանությանը և մարդկանց ու այլ մարմինների համար բարենպաստ կենսապայմանների պահպանմանը: Բնապահպանական քաղաքականությունը պետք է դիտարկել որպես միջազգային և ազգային մակարդակներում տեղի ունեցող ժամանակակից քաղաքական գործընթացների անհրաժեշտ բաղադրիչ: Մինևայն ժամանակ, հաշվի առնելով ժամանակակից բնապահպանական ճգնաժամի գլոբալ բնույթը, ազգային պետությունների բնապահպանական քաղաքականությունը պետք է դիտարկել որպես

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

միջազգային բնապահպանական քաղաքականության տարր: Այլ կերպ ասած, բնապահպանական մարտահրավերներին, սպառնալիքներին և ռիսկերին հակազդելու համար ձևավորվող միջազգային համակարգը ներառում է ողջ մարդկությունը՝ ինտեգրելով ազգային պետությունների քաղաքականությունը միասնական քաղաքական և իրավական դաշտում, որի հիման վրա ձևավորվում են համաշխարհային բնապահպանական կարգուկանոնն ապահովող միջազգային ինստիտուտներ:

Ընդհանուր առմամբ, կարելի է ասել, որ էկոլոգիան բարդ կատեգորիա է, քանի որ այն արտահայտում է հասարակության և բնության միջև փոխազդեցության երկու ձև՝ մարդկանց կողմից բնության բարիքների օգտագործումը սեփական կենսագործունեությունն ապահովելու համար և շրջակա բնական միջավայրի պաշտպանությունը՝ մարդուն որպես կենսաբանական տեսակ պահպանելու համար:

Դեռևս անցյալ դարի 70-ական թվականներին գիտնականները սկսեցին գրանցել մոլորակի վրա տեղի ունեցող բազմաթիվ կլիմայական փոփոխություններ, որոնք վկայում էին էկոլոգիական հավասարակշռության խախտման մասին: Որոշ գնահատականների համաձայն, էկոլոգիական հավասարակշռությունը հասարակության և բնության միջև հարաբերությունների համակարգում առկա վիճակ է, երբ սոցիալական համակարգի և շրջակա միջավայրի գործունեությունը լիակատար փոխազդեցության մեջ է: Բնության օրենքների ուսումնասիրությունը պետք է ուղղված լինի այս հավասարակշռության պահպանմանը, ճգնաժամային վիճակների կանխարգելմանը [Гудожник,45]: Մինչդեռ, այդ ժամանակի էկոլոգիական գործընթացի հետազոտողների շրջանում ձևավորվել է այն կարծիքը, որ էվոլյուցիայի համատեքստում հասարակության և բնության միջև առձակատումը բնական է [Кадлер, 17]: Փաստն այն է, որ «բնության մեջ բնական հավասարակշռության խախտումը սկսվել է այն ժամանակ, երբ մարդը հայտնվել է Երկրի վրա: Արդյունաբերական դարաշրջանից առաջ նախնադարյան հասարակությունները կարողացել են բացասական ազդեցություն ունենալ մի շարք բնական միջավայրերի վրա: Հնարավոր է նույնիսկ, որ որոշ կենդանիների անհետացումը սկիզբ է առել այս ժամանակներից: Նույնիսկ իր գոյության արշալույսին մարդկությունն արդեն իր մեջ կրում էր ոչնչացման, նույնիսկ ինքնաուչնչացման սերմեր, որոնք դրամատիկ զարգացում ստացան իր պատմության հետագա փուլերում» [Дорст, 53]:

Ակնհայտ է, որ քաղաքական և տնտեսական ցնցումները չեն կարող արդարացում լինել մարդու անպատասխանատվության համար, ով ոչնչացնում է իր կյանքի պայմանները մոլորակի վրա և, որպես հետևանք, ինքն իրեն: Մարդկությանը պատկանելու փաստն ինքնին ենթադրում է համապատասխան սոցիալական հետևանքներ, մասնավորապես՝ անհատի լիարժեք մասնակցությունը գլոբալ խնդիրների լուծմանը [Кузьмин, 49]:

Էկոլոգիական ճգնաժամը նման խնդիրներից մեկն է, և դրա լուծումը կայանում է մոլորակի վրա բարենպաստ կենսապայմանների պահպանման, բնական միջավայրի վրա մարդածին ճնշման նվազեցման, այդպիսով մարդու՝ որպես կենսաբանական տեսակի գոյատևման ապահովման մեջ: Այս խնդրի արդիականության ճանաչումը

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

համաշխարհային հանրության կողմից բավականին ակնհայտ է, ինչպես նաև այն փաստը, որ այն այժմ պայմանավորված է «...հանքային պաշարների կանխատեսելի և տեսանելի սպառմամբ, խմելու համար պիտանի մաքուր ջրի պակասով, ավտոմեքենաների արտանետվող գազերով և վնասակար նյութերի արդյունաբերական արտանետումներով խոշոր քաղաքների մթնոլորտի աղտոտմամբ, որը մոտեցել է կրիտիկական կետին, մոլորակի զանգվածային անտառահատմամբ, էրոզիայով և գյուղատնտեսական հողերի կրճատմամբ: Մարդկանց քանակական ազդեցությունը բնության վրա վերածվում է նոր որակի, որը ենթադրում է շրջակա միջավայրի խնդիրների լուծման նոր մոտեցումներ» [Глобализация и развитие законодательства, 267]:

Մարդու և բնության փոխազդեցության էությունն այն է, որ մարդը, ի տարբերություն այլ կենսաբանական օրգանիզմների, հարմարվում է բնական միջավայրին, ոչ թե պասիվորեն հարմարվելով դրան, այլ ակտիվորեն, փոխելով այն իր սոցիալական բնույթի կարիքներին համապատասխան: Հետևաբար, բնական է, որ տնտեսական գործունեությունը զգալիորեն ազդում է շրջակա միջավայրի վրա՝ առաջացնելով համապատասխան փոփոխություններ, որոնք հետագայում բացասաբար են անդրադառնում հենց մարդու վրա: Համաշխարհային բնապահպանական ճգնաժամը պետք է դիտարկել որպես այս գործընթացի արդյունք:

Մենք առանձնացնում ենք բնապահպանական ճգնաժամի մի քանի ասպեկտներ՝ որպես մարդու կենսաբանական բնույթի և նրա կյանքի պայմանների միջև հակասություն, որոնք ունեն սոցիալական ֆոն: Ակնհայտ է, որ առաջին ասպեկտը, որը պետք է նշել, բնական պաշարների, ավանդական էներգակիրների և հումքի աղբյուրների սպառումն է, որի առաջադեմ բնույթը ստեղծում է էներգիայի և հումքի սովի և ջրի պակասի հեռանկար: Դրանք են՝ չվերականգնվող էներգակիրները և հանքանյութերը, ինչպիսիք են նավթը, գազը, ածուխը և այլն:

Մարդկային տնտեսական գործունեությունը և բնակչության աճը հանգեցնում են քաղցրահամ ջրի աճող պակասի, որը նաև չվերականգնվող բնական ռեսուրս է: Աշխարհի շատ տարածաշրջաններ, մասնավորապես՝ Մերձավոր Արևելքի, Հյուսիսային Աֆրիկայի, Կենտրոնական Ամերիկայի երկրները և Միացյալ Նահանգների հարավարևմտյան նահանգները, ջրի պակաս են զգում: Օրինակ՝ Հյուսիսային Ամերիկայում մեկ շնչի հաշվով անձնական օգտագործման համար ջրի սպառումը 70 անգամ ավելի մեծ է, քան Աֆրիկյան մայրցամաքում: Սակայն, տնային տնտեսություններում ջրի օգտագործումը կազմում է ընդհանուր ջրի սպառման միայն 8%-ը: Ջրի սպառման ամենամեծ ծավալը բաժին է ընկնում գյուղատնտեսությանը, որը կազմում է համաշխարհային սպառման 69%-ը: Դրանցից 23%-ն օգտագործվում է արդյունաբերական նպատակներով: Քաղցրահամ ջրի աճող պակասի պատճառներից մեկը դրա անարդյունավետ, իռացիոնալ օգտագործումն է: Օրինակ՝ ոռոգման համար օգտագործվող ջրի մոտ 50%-ը տարբեր պատճառներով չի հասնում բույսերին և ջրամբարներից ջրի հսկայական ծավալները կամ գոլորշիանում են, կամ թափվում հողի մեջ [Hornig, 23]:

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ջրամատակարարման խնդիրն ունի ոչ միայն քանակական, այլև որակական կողմ: Ջրի պակասը սրվում է ջրային աղբյուրների աղտոտմամբ՝ արդյունաբերական և կենցաղային թափոններով, դաշտերից լվացվող թունաքիմիկատներով և հանքային պարարտանյութերով, մթնոլորտային տեղումներից առաջացող թթուներով և այլն:

Մեկ այլ կարևոր ասպեկտ է արդյունաբերական և կենցաղային թափոններով շրջակա միջավայրի աղտոտումը, որը թունավորում է Երկրի օդը և ջրային ավազանները: Շրջակա միջավայրի վրա մարդածին ճնշումը նույնպես կապված է արդյունաբերական և կենցաղային թափոնների առաջանցիկ աճի հետ: Օրինակ, արդյունաբերության մեջ տարեկան առաջանում է 2,100 միլիոն տոննա պինդ թափոն և 338 միլիոն տոննա պոտենցիալ վտանգավոր թափոն [Сизова, Сизов, 34]:

Հատուկ խնդիր և վտանգ է առաջանում միջուկային ռեակտորներից ռադիոակտիվ թափոնների առաջացման հետ կապված: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի գնահատականներով՝ 21-րդ դարի սկզբին աշխարհում բարձր ռադիոակտիվ թափոնների ծավալը գերազանցել է 1 միլիոն խորանարդ մետրը [Джагер, 4]:

Մոլորակի ջրային և օդային ավազանների աղտոտումը հիմնականում գալիս է արդյունաբերությունից և գյուղատնտեսությունից: Եվրոպական գետերում նիտրատների մակարդակը միջինում 45 անգամ գերազանցում է թույլատրելի նորմերը [Гужвин, 13]: Ֆոսֆատների և թունաքիմիկատների նման աղտոտիչները լայնորեն տարածված են: Ավելին, սա բնորոշ է ոչ միայն արդյունաբերական զարգացած երկրներին, օրինակ՝ Տանզանիայի, Կոլումբիայի և Մալայզիայի գետերի ջրերում թունաքիմիկատների պարունակությունն ավելի բարձր է, քան Եվրոպայում [Браун, 44]:

Մթնոլորտային օդի որակը նույնպես զգալիորեն նվազել է: Երկրի օդային ավազանը ենթարկվում է մարդածին ճնշման: Տարեկան մթնոլորտ է արտանետվում մոտ 5 միլիարդ տոննա ածխաթթու գազ: Մթնոլորտային աղտոտման հիմնական աղբյուրները արդյունաբերական զարգացած երկրներն են:

Էկոլոգիական ճգնաժամի մեկ այլ ասպեկտ կապված է գյուղատնտեսական հողերի շրջանառությունից դուրսբերման, անտառների անհետացման և Երկրի մեծ տարածքների անապատացման հետ: Մարդածին գործունեությունը բացասաբար է անդրադառնում հողերի վիճակի վրա: Ներկայումս Երկրի վրա մշակվում է գյուղատնտեսական արտադրության համար պիտանի 3,200 միլիոն հեկտարից մոտավորապես 1,475 միլիոն հեկտարը [Халий]: Որոշ գնահատականների համաձայն՝ աշխարհի հողերի 15%-ն արդեն դեգրադացվել է մարդու միջամտության հետևանքով: Այս տարածքում վնասի 5.7%-ը պայմանավորված է ջրային էրոզիայով, 28%-ը՝ քամու և 12.1%-ը՝ քիմիական նյութերով: Օրինակ՝ Միացյալ Նահանգներում վարելահողերի 44%-ը ենթարկվում է էրոզիայի, մինչդեռ Սալվադորում հողերի 77%-ը էրոզիայի է ենթարկվում [Hornig, 3]:

Ոչ պակաս մասշտաբային է մոլորակի վրա անտառների ոչնչացումը. տարեկան անհետանում է մոտ 16,8 միլիոն հեկտար անտառ [Халий]: Անտառների անհետացումը հանգեցնում է հողերի ջրային և քամային էրոզիայի աճի, կլիմայի փոփոխության, մթնոլորտում ածխաթթու գազի կոնցենտրացիաների աճի և այլն:

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Բնապահպանական ճգնաժամի վերը նշված ասպեկտների ցանկը պետք է լրացվի մթնոլորտում օզոնային շերտի քայքայման խնդրով, մոլորակի վրա կլիմայի փոփոխության սպառնալիքով, բույսերի և կենդանիների որոշակի տեսակների անհետացմամբ, ջրային կենսաբանական ռեսուրսներով և այլն:

Ահա թե որտեղից է ծագում շրջակա միջավայրի պաշտպանության անհրաժեշտության գիտակցումը, որն ուղղված է մոլորակի վրա շրջակա միջավայրի անվտանգության ապահովմանը: Շրջակա միջավայրի պաշտպանության գաղափարը ծագել է 19-րդ դարում և դիտարկվել է որպես բնական հուշարձանների, դրանց մնացորդային և տեսարժան վայրերի պաշտպանություն՝ տնտեսական և այլ մարդկային գործունեության կործանարար բնույթից: Աստիճանաբար բնական միջավայրի պահպանողական պաշտպանության պրակտիկան զարգացել է շրջակա միջավայրի պաշտպանության գործունեության այլ ձևերի մեջ: Այսպես, 20-րդ դարում սկսեց զարգանալ շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը, որը ստացավ բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման անվանումը: 20-րդ դարի կեսերին բնական ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման խնդիրը, որպես շրջակա միջավայրի պաշտպանության ձև, զարգացավ մարդկային միջավայրի պաշտպանության և բարելավման մեջ: Այստեղ անմիջական նպատակը մարդու, նրա կյանքի, առողջության և գենետիկական ապագայի պաշտպանությունն էր: Ակնհայտ է, որ կարելի է ասել, որ այս փուլում ձևավորվել են շրջակա միջավայրի քաղաքականության հիմնական սկզբունքները:

Աստիճանաբար, մի քանի փուլ անցնելուց հետո, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունն ու բարելավումը տարածաշրջանային խնդրից վերածվում է ազգայինի, ապա՝ միջազգային խնդրի, որի հաջող լուծումը կախված է ամբողջ համաշխարհային հանրության համատեղ ջանքերից:

Բնապահպանական խնդրի գլոբալ լուծումը պահանջում է շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտում միջազգային ծրագրերի մշակում և ընդունում: Վերջինս հենց շրջակա միջավայրի պաշտպանության միջազգային համաժողովների և կազմակերպությունների խնդիրն է: Պետք է նշել, որ շրջակա միջավայրի պաշտպանությամբ զբաղվում են հայտնի միջազգային կազմակերպություններ, ինչպիսիք են՝ ՄԱԿ-ի շրջակա միջավայրի ծրագիրը (UNEP), Բնության և բնական պաշարների պահպանության միջազգային միությունը (IUCN). շրջակա միջավայրի պաշտպանության բարդ հարցերը գտնվում են ՄԱԿ-ի Պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպության (FAO), Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության (WHO), ՄԱԿ-ի Համաշխարհային օդերևութաբանական կազմակերպության (WMO) և այլնի իրավասության ներքո:

Միջազգային համագործակցության մեջ շրջակա միջավայրի անվտանգության ապահովման գործում առաջատար դերը պատկանում է Միավորված Ազգերի Կազմակերպությանը: Շրջակա միջավայրի պաշտպանությունն ուղղակիորեն բխում է ՄԱԿ-ի կանոնադրությունից: Այս կազմակերպության նպատակն ու խնդիրներն են՝

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

նպաստել տնտեսական և սոցիալական կյանքի ոլորտում միջազգային խնդիրների լուծմանը, ինչպես նաև մարդու իրավունքների հարգմանը:

Շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտում միջազգային ֆորումների և կազմակերպությունների գործունեությունը դրական արդյունքներ են տալիս: Դա դրսևորվում է նրանում, որ այդ կազմակերպությունների ազդեցության տակ ընդլայնվում է շրջակա միջավայրի պաշտպանության ֆինանսական բազան: Այսպես, եթե 1970 թվականին աշխարհում շրջակա միջավայրի պաշտպանության միջոցառումների վրա ծախսվել է 40 միլիարդ ԱՄՆ դոլար, ապա 1990 թվականին՝ արդեն 150 միլիարդ դոլար, իսկ 2000 թվականին համաշխարհային հանրության «շրջակա միջավայրի բյուջեն» կազմել է մոտ 250 միլիարդ դոլար [Джагер, 5]:

Շատ երկրներում միջազգային կազմակերպությունների և ֆորումների առաջարկությունների հիման վրա մշակվել են ավելի առաջադեմ մեթոդներ, տեխնոլոգիաներ և սարքավորումներ, որոնք թույլ են տալիս վերահսկել շրջակա միջավայրի աղտոտվածության վիճակը և չափը: Բոլոր տեսակի կրթական ծրագրերը ներառում են շրջակա միջավայրի պաշտպանության վերաբերյալ բաժիններ, և բոլոր երկրների կառավարությունները մշակում են օրենսդրական միջոցառումների համակարգ, որը նախատեսում է բնության պաշտպանությունը:

Շատ երկրներում ջրի, օդի և հողի աղտոտման համար պատասխանատուները ենթարկվում են բարձրացված հարկերի, մինչդեռ խրախուսվում է բնության նկատմամբ պահպանողական վերաբերմունքը: Օրինակ՝ Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (OECD) երկրներում գործում են ավելի քան 150 տարբեր տնտեսական և իրավական մեխանիզմներ, որոնք ուղղված են շրջակա միջավայրի անվտանգության ապահովմանը, այդ կարգավորումների կեսից ավելին պատժիչ բնույթի են (տուգանքներ), իսկ 40-ից ավելին՝ խրախուսական բնույթի (սուբսիդիաներ և նպաստներ) [Джагер, 5]:

Սակայն ինտենսիվ մարդածին գործունեությունը, բնական միջավայրի ոչնչացումը, էկոլոգիական պայմանների վատթարացումը սպառնալիք են ներկայացնում ազգային և միջազգային անվտանգության համար: Ներկայումս էկոլոգիական աղետի սպառնալիքը բավականին համեմատելի է համաշխարհային հանրության համար ավանդական ռազմական սպառնալիքի հետ [Яблоков, 33]:

Միջազգային, ազգային հաստատությունների, անհատ քաղաքացիների գործունեության հատուկ տեսակի՝ որպես բնապահպանական քաղաքականության ձևավորում կապված է մարդու կյանքի և առողջության, հասարակության կայուն զարգացման համար բնապահպանական սպառնալիքի կարևորության գիտակցման հետ: Ժամանակակից բնապահպանական քաղաքականությունը բնապահպանական ճգնաժամի գլոբալ բնույթի գիտակցման, դրա հաղթահարմանը ողջ մարդկության մասնակցության անհրաժեշտության արդյունք է:

Ժամանակակից բնապահպանական քաղաքականությունը սկսել է ձևավորվել անցյալ դարի 1980-ական թվականներին, որը կապված էր խորհրդային վերակառուցման

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ուսմունքի հետ, որը մարդկային գործունեության բնապահպանական հրամայականները մեկնաբանում էր որպես իրական հումանիզմի որոշող գործոններ [Горбачев]: Այս մտտեցումը, որի ակունքները կարելի է գտնել Վերնադսկու փիլիսոփայության մեջ, Խորհրդային Միությունում տեղի ունեցած սոցիալական վերափոխումների արշալույսին, ստացավ նոր հնչողություն և արտահայտվեց էկոլոգիական հրամայականի հայեցակարգում. «... իր պատմությունը շարունակելու համար մարդը պետք է համակարգի իր սեփական գլոբալ գործունեությունը բնության կարիքների հետ, իր զարգացումը կենսոլորտի մնացած մասի զարգացման հետ» [Моисеев]:

Բնապահպանական խնդիրների և հումանիզմի աքսիոլոգիայի միջև կապի հաստատումը անհրաժեշտ քայլ է գաղափարախոսության ձևավորման ուղղությամբ՝ որպես գլոբալ բնապահպանական քաղաքականության հիմք, որի սկզբունքները կարող են իրականացվել ազգային պետությունների քաղաքականության մեջ: Ցանկալի է ընդգծել, որ այս գաղափարախոսության ձևավորման սկիզբը հիմնված է ոչ այնքան բնապահպանական ճգնաժամի գլոբալ բնույթի գիտակցման, որքան դրա հումանիստական մեկնաբանության վրա: Այնուամենայնիվ, առաջ նայելով՝ անհրաժեշտ է ասել, որ անցյալ դարի իննսունականների առաջին կեսի խորհրդային ռեժիմի լիբերալ քննադատությունը թույլ չտվեց նոր Հայաստանի բնապահպանական քաղաքականությունը կառուցել այս, բավականաչափ արդյունավետ և ժամանակակից մարտահրավերներին ու զարգացման միտումներին արձագանքող հիմքի վրա: Այս հանգամանքի հետևանքը Հայաստանի բնապահպանական քաղաքականության թույլ հայեցակարգային զարգացումն է, որը բացասաբար է անդրադառնում այս ոլորտի իրավական աջակցության վրա:

Բնապահպանական քաղաքականության էական բաղադրիչը մարդու բնապահպանական իրավունքներն են: Այսպես, բնապահպանական սպառնալիքների կարևորության գիտակցումը տեղի է ունեցել աստիճանաբար, և միջազգային օրենսդրության մեջ մարդու բնապահպանական իրավունքների համակարգի ձևավորումը իրականացվել է փուլերով՝ մի քանի տասնամյակների ընթացքում: Այս գործընթացի մի քանի փուլեր կարելի է առանձնացնել: Առաջին փուլում (1948-1972թթ.) մարդու իրավունքների այս խումբը առանձին չի նշվել 1948 թվականի Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում և 1966 թվականի միջազգային պայմանագրերում, ինչպես նաև մի շարք այլ միջազգային փաստաթղթերում, չնայած այն ակնհայտորեն բխել է բավարար կենսամակարդակի իրավունքից և առողջության իրավունքից: Այս ժամանակահատվածում ՄԱԿ-ի կողմից իրականացված միակ նշանակալի բնապահպանական գործողությունը Բնության պահպանության միջազգային գիտատեխնիկական համաժողովի անցկացումն էր Մասեթս լճում (ԱՄՆ):

Մարդու բնապահպանական իրավունքների ուղղակի առանձնացումը հետազոտողների մեծ մասը կապում է ՄԱԿ-ի Ստոկհոլմի շրջակա միջավայրի վերաբերյալ կոնֆերանսի որոշումների հետ 1972 թվական (երկրորդ փուլ, 1972 – 1992թթ.) [Права человека как фактор], [Лыкашева, 177]: Այս համաժողովում ընդունվեցին երկու

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

փաստաթուղթ՝ Սկզբունքների հռչակագիրը և Գործողությունների ծրագիրը, որոնք ամրագրեցին մարդու բնապահպանական իրավունքները, ինչպես նաև այն միջոցառումները, որոնք պետք է ձեռնարկվեն պետությունների կողմից դրանք ապահովելու համար: Նշանակալից էր նաև ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից Բնության համաշխարհային խարտիայի (1982թ.) հաստատումը: Այս փաստաթուղթը հաստատեց շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտում միջազգային համագործակցության 24 հիմնական ոլորտներ, որոնց համաձայն պետք է գնահատվի բնության վրա ազդող ցանկացած մարդկային գործունեություն: Հինգ հիմնական սկզբունքները վերաբերում էին հիմնական բնական գործընթացների չխախտմանը, գենետիկական բազմազանության պահպանմանը, բնական պաշարների ռացիոնալ օգտագործմանը, պատերազմի կամ այլ թշնամական գործողությունների հետևանքով թալանից բնության պաշտպանությանը [Висторобев, 49]:

Երրորդ փուլում (1992–2002թթ.) համաշխարհային հանրությունը գիտակցեց շրջակա միջավայրի հարցերի և մարդկային քաղաքակրթության կայուն զարգացումն ապահովելու անհրաժեշտության միջև սերտ կապը: Այդ ժամանակահատվածում ընդունված ամենակարևոր փաստաթղթերն էին 1992 թվականի ՄԱԿ-ի շրջակա միջավայրի և զարգացման համաժողովի որոշումները և «Շրջակա միջավայրի հարցերով տեղեկատվության հասանելիության, որոշումների կայացմանը հանրության մասնակցության և արդարադատությանը հասանելիության մասին» կոնվենցիան (Օրհուսի կոնվենցիա, 1998թ.): Բացի այդ, 1992-2002 թվականներին աշխարհի ժողովուրդների ներկայացուցիչները հավաքվել են ՄԱԿ-ի հովանու ներքո անցկացվող մի շարք միջազգային համաժողովներում, այդ թվում՝ Զարգացման ֆինանսավորման միջազգային համաժողովում և Դոհայի նախարարական համաժողովում:

1992 թվականի Ռիոյի հռչակագրում համաշխարհային հանրությունը ճանաչեց շրջակա միջավայրի վերաբերյալ մարդու իրավունքների նոր տարրեր, այդ թվում՝ մարդու իրավունքը՝ պահանջելու արտադրության և սպառման անկայուն ձևերի սահմանափակումը և վերացումը, մարդու իրավունքը՝ մուտք գործելու շրջակա միջավայրի վիճակի վերաբերյալ միջազգային տեղեկատվություն, որը հասանելի է տարբեր պետությունների համար, մարդու իրավունքը՝ մասնակցելու շրջակա միջավայրին վերաբերող միջազգային խնդիրների լուծմանը, մարդու իրավունքը՝ ունենալու արդյունավետ դատական և վարչական ընթացակարգեր, այդ թվում՝ պատճառված վնասի փոխհատուցում, մարդու իրավունքը՝ մասնակցելու Երկրի կենսոլորտի վիճակին ազդող որոշումների կայացմանը և այլն [Анисимов и др. 55–56]:

Օրհուսի կոնվենցիայում բարենպաստ (առողջ) շրջակա միջավայրի իրավունքը հասկացվում է որպես անձի իրավունք՝ ապրելու իր առողջությանը և բարեկեցությանը նպաստող շրջակա միջավայրում: Մարդու առողջության վրա բացասական ազդեցության բացակայության հետ մեկտեղ, կոնվենցիան սահմանում է շրջակա միջավայրի որակի մեկ այլ չափանիշ՝ մարդու բարեկեցության համար բարենպաստ լինելը: Սակայն վերջին չափանիշի բովանդակությունը չի բացահայտվում հենց կոնվենցիայում: Բացի այդ, այս

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

փաստաթղթում առաջին անգամ որպես բարենպաստ (առողջ) միջավայրի իրավունքի սուբյեկտ հիշատակվում է ոչ միայն ներկա, այլև ապագա սերունդը:

Համաձայն Կոնվենցիայի 1-ին հոդվածի, բարենպաստ (առողջ) միջավայրի իրավունքի ապահովման և պաշտպանության միջոցներ են հանդիսանում այլ բնապահպանական իրավունքները՝ հանրության մասնակցության իրավունքը որոշումների կայացմանը, տեղեկատվությանը հասանելիության իրավունքը և շրջակա միջավայրին վերաբերող հարցերով արդարադատության հասանելիության իրավունքը [Третьякова, 155–156]:

Վերջապես, մարդու բնապահպանական իրավունքների ձևավորման չորրորդ փուլը (2002 թվականից մինչև մեր օրերը) կապված է 2002 թվականին Յոհաննեսբուրգի բնապահպանական գազաթնաժողովի որոշումների հետ: Յոհաննեսբուրգի կայուն զարգացման մասին հռչակագիրը (2002թ.) կենտրոնանում է աղքատության վերացման, արտադրության և սպառման ձևերի փոփոխման, ինչպես նաև բնական պաշարների պաշտպանության և ռացիոնալ օգտագործման խնդիրների վրա՝ որպես կայուն զարգացումն ապահովելու հիմնական նպատակներ և կարիքներ: Մինևույն ժամանակ, կայուն զարգացման խնդիրները հռչակագրում դիտարկվում են համաշխարհային գլոբալացման գործընթացների համատեքստում: Համաժողովի որոշումները ընդգծում են զարգացած և զարգացող երկրների զարգացման հնարավորությունների տարբերությունը և առաջարկում են միջոցառումներ Աֆրիկայում, Լատինական Ամերիկայում և մի շարք այլ տարածաշրջաններում կայուն զարգացումն ապահովելու համար: Հատկանշական է, որ Կայուն զարգացման համաշխարհային գազաթնաժողովի իրականացման պլանի 169-րդ կետը ընդգծում է շրջակա միջավայրի և մարդու իրավունքների, այդ թվում՝ զարգացման իրավունքի միջև փոխհարաբերության հարցի հետագա ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը [Проблемы законодательного обеспечения национальной безопасности]:

### *Եզրակացություն*

Այսպիսով, ՄԱԿ-ի համաժողովների որոշումներում և այլ միջազգային փաստաթղթերում մարդու բնապահպանական իրավունքների ամրագրման դինամիկան կայանում է ուսումնասիրվող իրավունքի տարրերի ճշտգրտման, կայուն զարգացման ապահովման համաշխարհային ռազմավարության իրացման փոխկապակցվածության, ինչպես նաև առանձին պետության մակարդակով մարդու բնապահպանական իրավունքների ապահովման անհնարինության հստակ ըմբռնման մեջ: Շրջակա միջավայրի ճգնաժամը, լինելով մոլորակային մասշտաբով մարդու իրավունքներին սպառնացող սպառնալիք, կարող է հաղթահարվել միայն ամբողջ համաշխարհային հանրության համատեղ ջանքերով:

Ազգային պետությունների բնապահպանական քաղաքականության հայեցակարգային, քաղաքական և իրավական հիմքերի ձևավորման համար հիմնարար նշանակություն ունի Ռիոյի հռչակագիրը, որն ընդունվել է 1992 թվականին Ռիո դե Ժանեյրոյում կայացած ՄԱԿ-ի շրջակա միջավայրի և զարգացման համաժողովում և

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

հռչակել է սկզբունքներ, որոնք մեր ժամանակների բնապահպանական հրամայական են, ներառված են մարդու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների իրականացման մեխանիզմում:

Նշված Հռչակագրի համաձայն, մարդու՝ բնության հետ ներդաշնակ առողջ, պտղաբեր կյանքի իրավունքը հռչակվում է որպես հաջող զարգացման անհրաժեշտ պայման: Միաժամանակ, հայտարարվում է, որ պետությունները, ՄԱԿ-ի կանոնադրությանը և միջազգային իրավունքի սկզբունքներին համապատասխան, ունեն իրենց բնական պաշարները շահագործելու ինքնիշխան իրավունք՝ իրականացնելով իրենց սեփական քաղաքականությունը շրջակա միջավայրի և զարգացման հարցերում, և պատասխանատու են ապահովելու, որպեսզի իրենց վերահսկողության տակ գտնվող գործունեությունը չվնասի շրջակա միջավայրին այլ երկրներում կամ ազգային իրավասության սահմաններից դուրս գտնվող տարածքներում:

Կայուն զարգացումը անմիջականորեն կապված է շրջակա միջավայրի պաշտպանության հետ, որը այս գործընթացի անբաժանելի մասն է կազմում և չի կարող դիտարկվել առանձին: Այս համատեքստում, Երկրի էկոհամակարգի առողջությունը և ամբողջականությունը պահպանելու, պաշտպանելու, վերականգնելու նպատակով Հռչակագրում պետությունների համաշխարհային գործընկերության ոգով համագործակցության սկզբունքի ամրագրումը կարող է ճանաչվել որպես միջազգային բնապահպանական իրավունքի հիմք:

Ազգային բնապահպանական քաղաքականությունը միջազգային համակարգի մաս է կազմում և հիմնված է այն ճանաչման վրա, որ շրջակա միջավայրի պաշտպանության հարցերը առավել հաջողությամբ լուծվում են այս գործընթացում բոլոր շահագրգիռ քաղաքացիների մասնակցությամբ: Համապատասխանաբար, ազգային մակարդակում յուրաքանչյուր քաղաքացի պետք է հասանելիություն ունենա պետական մարմինների կողմից պահպանվող շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվությանը, ներառյալ վտանգավոր նյութերի և իրենց բնակության տարածքում իրականացվող ռիսկային և վտանգավոր աշխատանքների վերաբերյալ տեղեկատվությանը: Քաղաքացիները պետք է նաև հնարավորություն ունենան մասնակցելու որոշումների կայացման գործընթացին, իսկ պետությունները պետք է տեղեկացնեն և խթանեն հանրության ավելի մեծ իրազեկվածությունը և մասնակցությունը այս հարցերի լուծմանը՝ ապահովելով տեղեկատվության լայն հասանելիություն: Բացի այդ, պետք է հասանելիություն ապահովվի արդյունավետ իրավական և վարչական մեխանիզմներին, ներառյալ վնասի փոխհատուցումը և դատական պաշտպանության հնարավորությունը:

Ազգային պետությունների բնապահպանական օրենսդրությունը ճանաչվում է որպես բնության հետ ներդաշնակ առողջ, պտղաբեր կյանքի իրավունքի իրականացման արդյունավետ մեխանիզմ, որը շրջակա միջավայրի անվտանգության ձևավորման անհրաժեշտ պայման է: Այսպես, ՄԱԿ-ի և համաժողովի մասնակիցների տեսանկյունից, հռչակված սկզբունքների վրա հիմնված պետության ազգային ներքին և արտաքին

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

բնապահպանական քաղաքականությունը կնպաստի ազգային և միջազգային շրջակա միջավայրի անվտանգության ապահովմանը:

Կարելի է ասել, որ հենց այս սկզբունքների ամբողջությունն է դարձել ժամանակակից պետությունների բնապահպանական քաղաքականության հիմքը: Վերլուծությունը թույլ է տալիս ձևակերպել բնապահպանական քաղաքականության սահմանումը, որը կարևոր է հետագա վերլուծության համար:

1. Բնապահպանական քաղաքականությունը պետական մարմինների և այլ ինստիտուցիոնալ կառույցների նպատակային գործունեություն է, որն ուղղված է հասարակության և բնության միջև հարաբերությունների կարգավորմանը: Բնապահպանական քաղաքականության նպատակն է ազդել այս հարաբերությունների այնպիսի հավասարակշռության ձևավորման վրա, որը ցանկալի է հասարակության համար՝ պահպանելով բնական միջավայրը, էկոլոգիական համակարգերը և վերահսկելով բնական պաշարների օգտագործումը, ինչը թույլ է տալիս պահպանել մարդու կյանքի համար բարենպաստ պայմաններ, որոնք ապահովում են շարունակական զարգացում:

2. Իրավական բնապահպանական քաղաքականությունը հանդիսանում է պետական բնապահպանական քաղաքականության նպատակի իրացման իրավաբանական մեխանիզմների ամբողջություն, ինչպես նաև օրինաստեղծ, իրավակիրառ և իրավապաշտպան գործունեություն, որն ուղղված է ազգային շահերին համապատասխան բնապահպանական գործընթացների կարգավորմանը, ընդգրկելով բնական պաշարների սեփականության հարաբերությունները, բնության կառավարումը, բնության օգտագործման և պաշտպանության ոլորտում վերահսկողությունը, բնական միջավայրին վնաս պատճառելու պատասխանատվությունը:

### *Գրականության ցանկ*

1. Новый энциклопедический словарь. М., 2005. 1455 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1990. 923 с.
3. Гудожник Г.С. НТР и экологический кризис. М., 1975. 232 с.
4. Кадлер Р. Заложненное поместье // Природа. 1970. №9. с.17-21.
5. Дорст Ж. До того как умрет природа. М., 1968. 480 с.
6. Кузьмин В.Н. Правовые формы обеспечения экологической безопасности: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2001. 204 с.
7. Глобализация и развитие законодательства: Очерки / Под ред. Ю.А. Тихомирова, А.С. Пиголкина. М., 2004. 464 с.
8. Hornig J.F. Training the next generation // Environment. Wash, 1996. Vol. 38. № 5. P. 1-25.
9. Сизова И.Ю., Сизов В.Е. Проблемы реализации экономического механизма природопользования: экономико-правовой и организационно-правовой аспекты // Природные ресурсы – основа экономической стратегии развития региона. Орел, 2002. с. 30-36.
10. Джагер Дж. Глобальные изменения в окружающей среде: проблемы, с которыми сталкиваются общественные науки // Всемирный доклад по социальным наукам. Эльсвье, 2002. с. 4-10.

11. Гужвин П.П. Правовой и экономической механизмы охраны окружающей среды // Проблемы окружающей среды и природных ресурсов. 2002. №11. с. 12-28.
12. Браун Л. Экоэкономика: Как создать экономику, оберегающую планету. М., 2003. 392 с.
13. Халий И.А. Социально-экономические и социально-экологические последствия лесозаготовительной деятельности в России // Россия в глобальном контексте. Статьи российских социологов для участия Русского форума в 15-м Всемирном конгрессе социологов в г. Брисбейне, Австралия. М., 2002, 536 с.
14. Яблоков А.И. Ядерное оружие себя исчерпало // Независимое военное обозрение. 1997. №3. с. 31-48.
15. Речь идет об оценках значения экологического кризиса, данных на 27-м съезде КПСС в докладе М.С. Горбачева с.77-85.
16. Моисеев Н.С. Природный фактор и кризис цивилизации // Общественные науки и современность. 1992. №5, с. 84-95.
17. Права человека как фактор стратегии устойчивого развития / Отв. ред. Е.А. Лукашева. М.: НОРМА, 2000. 320 с.
18. Высторобец Е.А. Экологическое право – мотивации в международном сотрудничестве. М., 2006. 383 с.
19. Анисимов А.П., Рыженков А.Я., Черноморец А.Е. Экологическое право России: Учебник для вузов / Под ред. А.П. Анисимова. Волгоград, 2005. 432 с.
20. Третьякова А.А. Экологические права граждан: основы правового регулирования на общеевропейском и национальном уровнях в государствах – членах Европейского союза // Экологическое право России на рубеже XXI века: Сборник научных статей преподавателей и аспирантов кафедры экологического и земельного права юридического факультета МГУ им. Ломоносова. М., 2000. с. 153–166.
21. Проблемы законодательного обеспечения национальной безопасности. М., 2004.

## THE CONCEPT OF ENVIRONMENTAL LEGAL POLICY: A LEGAL-THEORETICAL ANALYSIS

*Vahagn Mnatsakanyan*

*Researcher*

*EUA, Chair of Law*

[Vahagnmnatsakanyan200@gmail.am](mailto:Vahagnmnatsakanyan200@gmail.am)

### ***Abstract***

The article is devoted to the foundations of forming the concept of environmental legal policy, the analysis of environmental principles enshrined in international documents, and the development of processes related to environmental protection and sustainable development. It analyzes a number of international documents that define the main directions of environmental protection, current problems of environmental disasters, and the main approaches aimed at their prevention.

Based on objective characteristics, the paper examines the development and implementation of environmental policy by the state, the grounds for the emergence of a person's environmental rights derived from the adopted international environmental principles, as well as other theoretical and legal issues related to them.

## ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

As a result of the analysis, the article provides a definition of state environmental policy as the purposeful activity of state bodies and other institutional structures aimed at regulating the relationship between society and nature. The state's environmental legal policy is interpreted as a set of legal mechanisms for achieving the goals of the state's environmental policy.

It also examines the necessity of regulating legal processes during ownership, use of natural resources, and environmental protection, as well as legal frameworks for holding violators accountable for environmental offenses. Finally, it highlights the human right to participate in environmental protection and in developing the mechanisms for such participation.

**Keywords:** Ecology, environmental protection, environment, environmental policy, principles of environmental policy, environmental law, legal characteristics.

Ներկայացվել է՝ 20.10.2025թ.

Ուղարկվել է գրախոսման՝ 27.11.2025թ.